

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

بررسی تاثیرات الگوی قطب های رشد بر شکل گیری مراکز بزرگ شهری و توسعه نامتعادل ناحیه ای ایران

تحسین ربیعی نژاد

دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سمنان

rabiei.tahsin@yahoo.com

عباس ارغان

عضو هیئت علمی و استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سمنان

z.karkehabadi@yahoo.com

چکیده

اصولاً توسعه یک جریان چند بعدی است که مستلزم تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی و فرهنگی از یک سو و رشد اقتصادی و کاهش فقر و نابرابری اجتماعی از سوی دیگر می باشد. تئوری های مختلفی در باب توسعه ارائه گردیده و بر پایه آنها، استراتژی، سیاست ها و برنامه های مختلفی طرح ریزی شده است. از جمله تئوری های توسعه کشور در سالهای اخیر، سیاست قطب رشد می باشد. این مقاله با هدف بررسی نقش شکل گیری قطب های رشد بر توسعه ناحیه ای ایران با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ضمن بررسی ماهیت و عملکرد سیاست قطب رشد، درصدد می باشد تا از آن به عنوان راهبردی در جهت رسیدن به توسعه ناحیه ای گام بردارد و در نهایت پیشنهاد راهبردی - اجرایی در جهت رسیدن به این هدف ارائه شده است. نتایج نشان داد که قطب های رشد در ایران، تاثیرات انتشاری تدریجی ضعیفی بر روی نواحی پیرامونی خود داشته اند.

واژگان کلیدی: قطب رشد، توسعه، ناحیه، ایران

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

مقدمه

نظریه های توسعه ی ناحیه ای به طور عموم، بعد از جنگ جهانی دوم به عنوان نگرش هایی جهت نیل به عدالت اقتصادی- اجتماعی، توزیع بهینه و کارا تر منابع و کاهش نابرابری های ناحیه ای مطرح شد (خراط زیر دست، ۱۳۷۷، ۲۷). از جمله این دیدگاه ها در برنامه ریزی و توسعه متعادل ناحیه ای، تئوری قطب رشد فرانسوا پرو می باشد. سیاست قطب رشد در ایران با وجود تمام تلاش ها، بدلیل عدم هماهنگی بین برنامه ریزی های ناحیه ای با برنامه ریزی های ملی از یک سو و برنامه ریزی های محلی از سوی دیگر، نتوانست در ایجاد تعادل های ناحیه ای موفقیت چندانی بدست آورد. بررسی های ریشه ای در زمینه ی نابرابری و فقدان تعادل در توزیع بهینه ی امکانات و جمعیت در ایران بیانگر سیاست های غیر اصولی گذشته در مکان یابی های صنعتی و خدماتی و قطب های رشد و روند تمرکز گرایی در شهرهای مسلط ناحیه ای و عدم تعادل فضایی بین سطوح ملی، منطقه ای، ناحیه ای و محلی بوده که در اثر عوامل گوناگون، تحت تاثیر مکانیسم های حاکم بر ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی پدید آمده است (موحد، ۱۳۷۶، ۲).

بیان مساله

الگوی «قطب رشد» توسط پرو (۱۹۵۵) ارائه گردید. پرو ابتدا این مطلب را عنوان کرد که رشد به طور همزمان در همه جا ظاهر نمی شود بلکه در قطب ها یا مراکز خاص ظاهر شده و سپس از طریق فعل و انفعالاتی، آثار نهایی خود را در کل اقتصاد نمایان می سازد. پرو، تمرکز قطب ها ی رشد را در فضای اقتصادی مجرد و انتزاعی بحث نمود، نه در فضای فیزیکی و جغرافیایی به طوری که به نظر او یک «قطب رشد» از نظر جغرافیایی می تواند پراکنده و پخش باشد ولی از نظر اقتصادی یکپارچه و متمرکز است. نظریه «قطب رشد» بر سرمایه گذاری کلان در صنایع، در بزرگترین شهرها تأکید دارد. در این نظریه، دولت‌ها می توانند انگیزه های رشد اقتصادی را فراهم آورند. این رشد اقتصادی در خارج از مراکز شهری انتشار می یابد و باعث توسعه اجتماعی- اقتصادی ناحیه ای می گردد. بدین سان در نظریه «قطب رشد» به شهرها اولویت داده می شود تا توسعه اجتماعی- اقتصادی شهرها باعث توسعه اجتماعی- اقتصادی روستاها گردد. این نظریه به عملکرد نیروهای بازار آزاد که تاثیرات جانبی آن، محرک توسعه اجتماعی- اقتصادی در سراسر یک ناحیه است تکیه دارد. در نظریه «قطب رشد»، سرمایه گذاری در صنعت به منزله موتور توسعه برای فعالیتهای کشاورزی و تجاری مورد توجه قرار می گیرد و در آن سرمایه و نیروی کار جابجا می شود. میردال، هاریسن، دویر، دان فورد و میسرا معتقدند که الگوی «قطب رشد» نتوانسته است نابرابری و عقب ماندگی بین مناطق مختلف را در کشورهای توسعه نیافته از بین ببرد، بلکه باعث تشدید نابرابری منطقه ای شده است و لذا الگوی مناسبی برای کشورهای توسعه نیافته نمی باشد.

بخش اول: تعاریف و مفاهیم

توسعه

* توسعه به معنای «عام» آن عبارتست از «فرآیندی که در آن رفاه جامعه در کل به طور مداوم و پیوسته افزایش می یابد». این تعریف هیچ گونه ارتباطی با سطح توسعه ی جامعه ندارد؛ به بیان دیگر این تعریف تمامی کشورها را در تمامی اعصار در بر می گیرد (روزبهان، ۱۳۷۹، ۲۳۷).

* توسعه صرفاً پدیده ای اقتصادی نیست. بنابراین هدف اصلی توسعه باید ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی که تمام اقشار جامعه را پوشش دهد، باشد (تودارو، ۱۳۶۴، ۲۳۵).

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

*توسعه عبارتست از تامین اعتماد به نفس مردم، کاهش فقر و بیکاری، تعدیل ثروت و درآمد، افزایش رفاه اجتماعی، تامین شرایط مشارکت مردم و غیره (تقوی، ۱۳۷۸، ۱۶۲-۱۶۶).

کانون و محورهای رشد و توسعه

مقصود از کانون رشد و توسعه این است که تجمع و انباشتی از اقدامات و فعالیت‌ها برای توسعه در نقطه ای جغرافیایی گرد آمده است. کانون در رشد و توسعه در واقع همان مراکز می‌باشند.

آ.پی. میسرا بنابر وسعت، جمعیت و حجم فعالیت‌ها، در هر کشور این سطح بندی را برای کانون‌های رشد و توسعه از بالا تا سطح پایین به کار برده است:

۱- قطب رشد

۲- مرکز رشد

۳- نقطه رشد

۴- مرکز خدماتی

۵- روستای مرکزی

۶- روستا

ریخت شناسی (مرفولوژی) کانون‌ها یا مراکز رشد و توسعه

۱- کانون رشد با تمرکز هسته ای: به معنای وجود یک کانون مرکزی رشد در سطح منطقه ای یا ملی می‌باشد.

۲- کانون‌های رشد با تمرکز شعاعی: به معنای وجود یک کانون مرکزی رشد و چند نقطه رشد در حیطه ی نفوذ آن در سطح منطقه ای یا ملی می‌باشد.

۳- کانون‌های رشد با تمرکز خوشه ای: به معنای وجود چند کانون مرکزی رشد در داخل یک منطقه یا در سطح ملی می‌باشد.

۴- کانون‌های رشد با تمرکز محوری: به معنای وجود چند کانون مرکزی رشد، در امتداد یک محور ارتباطی در سطح منطقه ای یا ملی باشد (معصومی اشکوری، ۲۵، ۱۳۹۱).

بخش دوم: مبانی نظری و ادبیات تحقیق

نظریه «قطب رشد» پویا بر دو اثر استوار است: یکی اثرات تمرکز و دیگری اثرات پخش. بدین صورت که رشد هم زمان در همه جا اتفاق نمی‌افتد بلکه در نقاط یا قطب‌های توسعه اتفاق می‌افتد که از قدرت جاذبه بالایی برخوردارند (اثر تمرکز یا اثر قطبی شدن). این نقاط توسعه را در کانال‌هایی پخش می‌کنند که کل اقتصاد را تحت تاثیر قرار می‌دهد (اثر پخش یا اثر انتشار) (کلانتري، ۷۰، ۱۳۸۰-۶۰). اثر اول در مراحل اولیه توسعه ظاهر شده و موجب می‌گردد که رشد سریعی در قطب‌های رشد صورت گرفته و سبب واگرایی و فزاینده‌گی نابرابری‌ها بین نواحی می‌شود. سپس در مراحل بعدی توسعه، پس از اینکه قطب‌های رشد به اندازه کافی متمرکز و قوی شدند، رشد آنها به سایر نواحی به تدریج پخش شده و نهایتاً موجب همگرایی و از بین رفتن نابرابری‌ها می‌شود (صبغ کرمانی، ۳۴۶، ۱۳۸۰). فریدمن با ارائه ی نظریه مرکز-پیرامون اثرات قطبی شدن و انتشار تدریجی را تشریح می‌کند. فریدمن تقابل بین این دو اثر را باعث توسعه متعادل و یا توسعه نامتعادل ناحیه می‌داند. آنچه در این بین اهمیت دارد تعادل و تعامل بین این دو نیرو است. اگر اثر پخش حاکم شود، توسعه به تدریج به سمت تعادل خواهد رفت ولی

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

اگر اثر قطبش حاکم شود، رابطه ی استعماری حاکم شده و تمرکز شدید در مرکز ادامه خواهد یافت و بر عدم تعادل فضایی خواهد افزود. بنابراین اگر هدف، توسعه متعادل باشد، باید نیروهایی که باعث تقویت پیرامون می شوند تقویت شوند (اجلالی، ۱۳۷۱، ۴۳ نقل از زالی و قنبری، ۸۲).

محاسن و معایب تئوری قطب رشد

معایب:

* مغایرت با مبانی توسعه ی همگن با محیط زیست به دلیل بهره برداری بیش از ظرفیت های موجود (پاپلی یزدی و سناجردی ۱۳۸۲، ۲۰۳).

* ایجاد شکاف طبقاتی در شهرها و به خصوص بین روستا و شهر و به تبع آن افزایش مهاجرت های روستا - شهری.

* ایجاد فقر از پایین ترین رده تا بالاترین رده های اجتماع در کشورهای جهان سوم (به دلیل فعالیتهای صنعتی وارداتی و گاهاً تامین نیروهای متخصص آن از خارج مرزها). بطور کلی در کشورهای جهان سوم با اجرای سیاست «قطب رشد» شهرها نتوانستند خدمات لازم را ارائه دهند و موجب حرکت نقاط روستایی شوند.

محاسن:

* رشد یک نقطه (قطب) خود به خود توسعه ی منطقه ای را ارتقاء می بخشد.

* قطب رشد خود یک مرکز جاذب جمعیت می شود و مهاجران مناطق کم تر توسعه یافته را به جای روی آوردن به شهرهای بزرگ و متراکم، به سمت خود جلب می کند.

* قطب رشد در نهایت «اثر پخش» به وجود می آورد، یعنی آثار مثبت توسعه را در نواحی پیرامون انتشار می دهد.

* قطب رشد به تدریج به فرآیند انتشار نوآوری ها از طریق نظام سلسله مراتبی شهری یاری می رساند (هنسن و دیگران ۱۳۷۶، ۳۶۶). در این راهبرد به شهرها اولویت داده می شود تا توسعه ی اجتماعی - اقتصادی شهرها موجب توسعه اجتماعی اقتصادی روستاها شود و شهرها طی ساز و کار مرسوم به «گسترش»، تولید کشاورزی نواحی مجاور خود را تحرک بخشند.

تحولات نظام شهری ایران و شکل گیری قطب های رشد

کشور ایران قبل از سال ۱۳۰۰ ه.ش از نظام شهری و ناحیه ای مطلوبی برخوردار بوده است. به طوری که بیشتر شهرها در طبقه ی شهرهای کوچک قرار داشته اند و تعادل نسبی در نظام شهری و ناحیه ای ایران برقرار بوده است (زیاری، ۱۳۷۸، ۷۸). اما بعد از سال ۱۳۰۰ ه.ش با روی کار آمدن حکومت دیکتاتوری رضاخان که با شروع مناسبات سرمایه داری مقارن بود، زمینه ساز دگرگونی های عظیمی در الگوهای فرهنگی و ساختارهای اقتصادی و در پی آن نظام شهری و ناحیه ای شد (حسامیان و دیگران، ۱۳۷۷، ۲۵). تا قبل از سال ۱۳۴۰ درصد جمعیت شهری ۳۶،۵ درصد و تعداد شهرها بالغ بر ۱۹۹ شهر بود که تنها یک شهر میلیونی در ساختار فضایی کشور وجود داشت که حدود ۲۵،۱ درصد از جمعیت شهری را در بر می گرفت (نظریان، ۱۳۷۹، ۶۷). با اجرای برنامه ی عمرانی سوم (۱۳۴۱-۱۳۴۶) که مقارن با اصلاحات ارضی در ایران بود، توسعه ناحیه ای بر مبنای سیاست ایجاد قطب های رشد مطرح و پی ریزی شده بود (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰، ۷۱). الگوی توسعه ی برنامه ی عمرانی سوم توجه و سرمایه گذاری به بخش صنعت در قطب های رشد بود و دیدگاههای حاکم در این برنامه این بود که با انجام اصلاحات ارضی، نیروی مازاد بخش کشاورزی مناطق روستایی در بخش صنعت به کار گمارده شوند (حاج یوسفی، ۱۳۸۰، ۱۱).

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

سوال تحقیق

-الگوی قطب‌های رشد تا چه اندازه بر شکل‌گیری مراکز شهری بزرگ و توسعه نامتعادل ناحیه‌ای ایران تاثیر گذار است؟

فرضیه تحقیق

-به نظر می‌رسد الگوهای قطب‌های رشد در شکل‌گیری مراکز شهری بزرگ و توسعه نامتعادل ناحیه‌ای ایران تاثیر دارد.

فرضیات فرعی

-به نظر می‌رسد با اجرای سیاست قطب‌های رشد در ایران، مراکز شهری بزرگ، گسترش پیدا کرده است.

-به نظر می‌رسد قطب‌های رشد در ایران، تاثیرات انتشاری تدریجی ضعیفی بر روی نواحی پیرامونی خود داشته‌اند.

روش تحقیق

روش تحقیق در نوشتار حاضر توصیفی-تحلیلی است. و در این راستا مبنای تحلیل بر استفاده از منابع داخلی و خارجی می‌باشد. ابتدا مبادرت به بررسی و تبیین ماهیت قطب‌های رشد و نقش آن در توسعه ناحیه‌ای خواهیم پرداخت و در نهایت راهکارهایی راهبردی - اجرایی در راستای رسیدن به توسعه ناحیه‌ای ارائه شده است.

یافته‌ها

تاثیرات سیاست قطب‌های رشد بر شکل‌گیری مراکز شهری بزرگ در ایران

شکل‌گیری قطب‌های رشد در ایران بازتاب و برآیند نظام برنامه‌ریزی متمرکز که عاری از هرگونه توجه به توانمندی و پتانسیل نواحی است. در ایران طی دهه‌های اخیر بویژه از برنامه‌ی سوم عمرانی (۱۳۴۱-۱۳۴۶) به بعد، سیاست قطب‌های رشد (مراکز شهری بزرگ) به عنوان ابزار رشد اقتصاد ملی باعث تمرکز شدید جمعیتی، اقتصادی از طریق جریان منابع و خدمات و جذب فعالیت‌های اقتصادی در تعدادی از مراکز شهری بزرگ کشور شد. برای بیان بهتر این موضوع می‌توان به آمارهای رسمی سال‌های ۸۵، ۷۵، ۶۵، ۵۵، ۴۵ و ۹۰ استناد کرد. در سرشماری سال ۱۳۴۵ تنها یک شهر میلیونی در کشور وجود داشت که ۲۷،۷۶ درصد از جمعیت شهری را شامل می‌شد و هیچ‌گونه شهری در گروه جمعیتی ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر وجود نداشت. این رقم در سال ۱۳۵۵ پیدایش سه شهر در گروه جمعیتی ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر که ۱۲،۲۱ درصد از جمعیت شهری و یک شهر بالای یک میلیون نفر که ۲۸،۶۸ درصد از جمعیت شهری کشور بود. در سرشماری ۱۳۶۵ شهرهای بالای یک میلیون نفر به ۲ شهر و در سال ۱۳۷۵ به ۵ شهر که ۲۷،۹۹ و ۳۳،۰۲ درصد از جمعیت شهری را به ترتیب شامل می‌شوند. شهرهای با جمعیت بالاتر از یک میلیون نفر در سرشماری سال ۱۳۸۵ به ۶ شهر با ۳۲،۸۳ درصد جمعیت شهری و در سال ۱۳۹۰ به ۸ شهر رسیده که ۳۶،۱۸ جمعیت شهری را دربر می‌گیرند (جدول شماره ۱)

۵

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

جدول شماره (۱): تقسیم بندی شهرها به گروههای جمعیتی و افزایش جمعیت شهری و تعداد شهرها در هفت دوره آماری

گروههای جمعیتی	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
تهران	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
درصد	۲۵,۲	۲۷,۷۶	۲۸,۶۸	۲۲,۵۳	۱۸,۳۶	۱۶,۱۶	۱۵,۱۹
بالاتر از ۱ میلیون نفر	۰	۰	۰	۱	۴	۵	۷
درصد	۰	۰	۰	۵,۴۶	۱۴,۶۶	۱۶,۶۷	۲۰,۹۹
۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون نفر	۰	۰	۳	۶	۴	۷	۶
درصد	۰	۰	۱۲,۲۱	۱۶,۷۴	۸,۷۳	۱۰,۲۹	۷,۰۴
۱۰۰ هزار تا ۵۰۰ هزار نفر	۸	۱۳	۱۹	۳۳	۵۰	۶۷	۷۲
درصد	۲۵,۶۴	۳۰,۰۹	۲۲,۱۸	۲۲,۵۲	۲۶,۹۱	۲۷,۰۲	۲۷,۲۶
۵۰ هزار تا ۱۰۰ هزار نفر	۹	۱۵	۲۲	۴۵	۶۰	۷۰	۸۱
درصد	۱۰,۵۵	۱۰,۰۹	۹,۳۸	۱۱,۵۵	۱۱,۵۷	۱۰,۰۴	۱۰,۵۴
۲۵ هزار تا ۵۰ هزار نفر	۲۲	۳۰	۴۵	۶۷	۹۴	۱۰۰	۱۰۳
درصد	۱۲,۷۵	۱۱,۰۴	۹,۵۸	۸,۶۵	۸,۹۹	۷,۵۷	۶,۸۳
کمتر از ۲۵ هزار نفر	۱۵۹	۲۱۳	۲۸۳	۳۴۳	۳۹۹	۷۶۲	۸۶۹
درصد	۲۵,۸۶	۲۰,۲۱	۱۷,۹۸	۱۲,۵۶	۱۰,۷۸	۱۲,۲۸	۱۲,۱۲
تعداد شهرها	۱۹۹	۲۷۲	۳۷۳	۴۹۶	۶۱۲	۱۰۱۲	۱۱۳۹

ماخذ: مرکز آمار ایران

۶

تأثیرات شکل گیری مراکز بزرگ شهری بر توسعه نامتعادل ناحیه ای ایران
الف) شکل گیری قطب های رشد (مراکز بزرگ شهری):

۱- قطب رشد برتر

بزرگترین قطب رشد کشور، تهران است. تهران با بیش از دو قرن سابقه مرکزیت اداری-سیاسی کشور و بیش از نیم قرن بعنوان بزرگترین کلانشهر کشور و قطب رشد برتر، تفوق و برتری خود را در زمینه های مختلف حفظ نموده است.

۲- قطب های رشد درجه یک

بعد از تهران، شهرهای مشهد، اصفهان، تبریز، شیراز از بزرگترین مراکز شهری کشور محسوب می شوند. شهر مشهد به عنوان کلانشهر بزرگ شمال شرق شرق و دومین کلانشهر ایران و یکی از قطب های بزرگ صنعتی کشور، اصفهان بزرگترین کلان شهر

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

ایران مرکزی و دومین قطب صنعتی کشور، تبریز بزرگترین کلانشهر شمال غرب کشور به دلیل نقش تجاری-صنعتی و شیراز کلانشهر شمال غرب کشور به دلیل زمینه های تاریخی، فرهنگی و یکی از قطب های توسعه بعد از تهران در سطح نظام های منطقه ای میباشند. نقشی که تهران در سطح ملی ایفا می کند این شهرها همان کارکرد در سطح نظام منطقه ای ایفا می نمایند. تمرکز گرایی در این شهرها نوعی عدم تعادل را در بهره گیری از خدمات رفاهی و اقتصادی در ناحیه پیرامونی آنها به وجود آورده است.

۳- قطب های رشد درجه دو

این قطب های توسعه بیشتر شهرهای ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر جمعیت و شهرهایی که نقش مرکز استانی را ایفا می کنند، شامل می شوند که می توان از کرج، اهواز، کرمانشاه، قم، ارومیه، کرمان، همدان، ساری و دیگر مراکز استانی را نام برد. این شهرها به دلیل مرکزیت استانی و تمرکز نهادها و سازمانهای اداری-سیاسی استان، تفوق و برتری خود را در نظام سلسله مراتبی استانی حفظ کرده اند. تمرکز اداری و امکان فرصت های شغلی بهتر در این شهرها نسبت به دیگر نواحی استان موجب شده که اکثریت جمعیت نواحی پیرامونی برای نیل به اشتغال و امکانات رفاهی بهتر به این شهرها سرازیر می شوند که نتیجه ی آن نوعی تمرکز شدید جمعیتی، اقتصادی، فرهنگی، و سیاسی در پهنه جغرافیایی استان شده و یک نوع نابرابری را در برخورداری از امکانات توسعه سبب شده است.

ب) تاثیرات قطب های رشد بر توسعه نامتعادل ناحیه ای

بررسی ها نشان می دهد که تاثیرات این قطب های رشد بر نواحی پیرامونی خویش با توفیق همراه نبوده و نتوانسته اند توسعه ی اقتصادی-اجتماعی نواحی پیرامونی را موجب شوند و حتی در بیشتر موارد، تاثیرات منفی و زیانباری در پی داشته اند. نواحی مرکزی ایران در مقیاس های متفاوت، تهران در سطح ملی، قطب های رشد درجه یک در سطح نظام های منطقه ای و قطب های رشد درجه دو در سطح نظام های استانی با جذب فرصت های اقتصادی و اجتماعی، امکانات رفاه و ثروت، نیروی انسانی ماهر و متخصص از نواحی پیرامونی خویش، توسعه و گسترش پیدا کرده اند و اثرات انتشاراتی مفیدی را بر روی توسعه ی نواحی پیرامونی خود نداشته اند.

بحث و نتیجه گیری

بعد از سال ۱۳۴۰ با اجرای برنامه ی عمرانی سوم (۱۳۴۱-۱۳۴۶) که مقارن با اصلاحات ارضی بود، توسعه ناحیه ای بر مبنای سیاست قطب های رشد برنامه ریزی شد. در نتیجه این سیاست، سرمایه و نیروی انسانی ماهر و متخصص به مراکز شهری بزرگ سرازیر شدند و به پیدایش قطب های رشد دامن زد. قطب های رشد همچون تهران در سطح ملی، مشهد، اصفهان، تبریز، و شیراز قطب های رشد منطقه ای و شهرهای ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر و مراکز استانی به عنوان قطب های رشد استانی در پهنه جغرافیایی کشور پدیدار می شوند. تاثیرات جانبی این قطب های رشد بر نواحی پیرامونی خویش با موفقیت همراه نبوده و نتوانسته اند موجب توسعه ی اقتصادی-اجتماعی نواحی پیرامونی شوند و حتی در بیشتر موارد، تاثیرات منفی و زیانباری در پی داشته اند.

بطور کلی در نواحی جغرافیایی کشورهای جهان سوم، چون تنها در قطب معین سرمایه گذاری می شود، تاثیرات برنامه ریزی توسعه ای در همه نقاط ناحیه گسترش نمی یابد و همه مهاجران روستایی و غیر روستایی به این قطب جذب می گردند.

اجرای سیاست های مربوط به قطب رشد در ایران نیز باعث افزایش شهرگرایی و اختلاف بیشتر میان شهر و روستا، مادر شهر و شهرهای میانی و کوچک گردیده که علت آن جذب فرصت های اقتصادی و اجتماعی، امکانات رفاه و ثروت، نیروی انسانی ماهر و متخصص از نواحی پیرامونی توسط مراکز شهری بزرگ با کمترین اثرات انتشاری بر روی توسعه نواحی پیرامونی خود بوده است.

پیشنهادات راهبردی-اجرایی برای دستیابی به توسعه متعادل ناحیه ای در ایران

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

نظریه قطب رشد اساساً بر کارایی اقتصادی استوار است. این نظریه با انگیزه صرفه جویی های ناشی از مقیاس تجمع همراه بوده و بر این اساس در سیاست گذاری های ملی و منطقه ای کشورها در مرحله اول نیاز به تمرکز فعالیت و جمعیت و ایجاد قطبش وجود دارد اما گذر از مرحله قطبش به انتشار نیازمند:

- ۱- فراهم آوردن زیرساخت های ملی و منطقه ای برای ایجاد بستر مناسب انتقال به نواحی از جمله شبکه های ارتباطی و زیرساخت های قانونی و فرهنگی.
- ۲- آمادگی نواحی پیرامون جهت انتشار پذیری از قطب اولیه و پذیرش قطب های رشد فرعی و ثانویه.
- ۳- انتخاب و مکان یابی بهینه قطب های رشد اولیه.
- ۴- تمرکز زدایی از نظام سکونتگاهی ایران.
- ۵- انطباق نظام برنامه ریزی ملی با برنامه ریزی ناحیه ای، زیرا نظام برنامه ریزی کشور عمدتاً دارای ماهیت بخشی و تمرکز گرا بوده است، به صورتی که یک نوع تعارض بین برنامه های ملی و ناحیه ای ایجاد می شد.
- ۶- اصلاح قوانین در جهت برنامه ریزی برای توزیع خدمات و زیر ساخت ها بر اساس نظام سلسله مراتبی شهرها در پهنه سرزمین.
- ۷- توجه ویژه به نواحی بازمانده از توسعه از طریق طرح های خاص ناحیه ای.
- ۸- شناسایی مراکز رشد در نواحی کمتر توسعه یافته و سرمایه گذاری جهت گسترش آنها.
- ۹- فراهم ساختن فرصت برابر توسعه برای تمامی نواحی براساس با توانمندیهای محیطی و نیازهای جمعیتی.

منابع و مآخذ:

- ۱- اجالایی، پ. (۱۳۷۱). تحلیل منطقه ای و سطح بندی سکونتگاهی، دفتر برنامه ریزی منطقه ای سازمان برنامه و بودجه.
- ۲- پاپلی یزدی، م. رجبی سناجردی، ح. (۱۳۸۲). نظریه های شهر و پیرامون، انتشارات سمت، تهران.
- ۳- حاج یوسفی، ع. (۱۳۸۰). برنامه ریزی منطقه ای در ایران از آغاز تا دهه ۱۳۵۰، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۶ (تابستان).
- ۴- حسامیان، ف. و همکاران. (۱۳۷۷). شهرنشینی در ایران، انتشارات آگاه، تهران.
- ۵- حسین زاده دلیر، ک. (۱۳۸۰). برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات سمت، تهران.
- ۶- حسینی، ا. و همکاران. (۱۳۹۴). نظارت بر پویایی شهرنشینی در ایران معاصر با استفاده از تصاویر چند زمانه DMS/OLS، فصلنامه علمی پژوهشی اطلاعات جغرافیایی، دور ۲۴، شماره ۹۶ (زمستان).
- ۷- زیاری، ک. (۱۳۷۸). برنامه ریزی شهرهای جدید، انتشارات سمت، تهران.
- ۸- زیاری، ک. و همکاران. (۱۳۹۰). نگرش تحلیلی بر نظریه قطب رشد در توسعه منطقه ای، مطالعه موردی: استان خراسان رضوی، فصلنامه آمایش محیط، شماره ۱۷.
- ۹- شکوئی، ح. و باقری، اشرف السادات. (۱۳۷۷). کارکرد شهرهای میانی در توسعه ی ناحیه ای. مورد نجف آباد و خمینی شهر، فصلنامه مدرس، شماره ۸، تهران.
- ۱۰- شکوئی، ح. (۱۳۸۳). دیدگاههای نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۱- صباغ کرمانی، م. (۱۳۸۰). اقتصاد منطقه ای، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۲- قطب های رشد به مثابه رویکردی در عدم تعادل های ناحیه ای ایران. (۱۳۹۰). فصلنامه علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، سال یازدهم، شماره ۳۴ (تابستان).
- ۱۳- کلانتری، خ. (۱۳۸۰). برنامه ریزی توسعه منطقه ای (تئوری و تکنیک ها)، انتشارات خوشبین، تهران.

۸

اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

- ۱۴- مرکز آمار ایران. (۱۳۷۵). سالنامه آمار کشوری، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، تهران.
- ۱۵- مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵). سالنامه آمار کشوری، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، تهران.
- ۱۶- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). سالنامه آمار کشوری، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، تهران.
- ۱۷- مستوفی الممالکی، ر. (۱۳۸۰). شهر و شهرنشینی در بستر جغرافیایی ایران، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
- ۱۸- معصومی اشکوری، ح. (۱۳۷۶). اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات توکل، صومعه سرا.
- ۱۹- موسوی، م. (۱۳۸۲). سنجش درجه ی توسعه یافتگی نواحی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه یزد.
- ۲۰- میسرا، آر. پی. (۱۳۶۸). توسعه منطقه ای روش های نو، ترجمه عباس مخبر، وزارت برنامه و بودجه، تهران.
- ۲۱- نظریان، ا. (۱۳۷۹). جغرافیای شهری ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
- ۲۲- هسن، ن. (۱۹۹۷). سیاست گذاریمنطقه ای در جهان دگرگونی، ترجمه پرویز اجلالی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران.